

Михайло НАЄНКО

доктор філологічних наук, професор

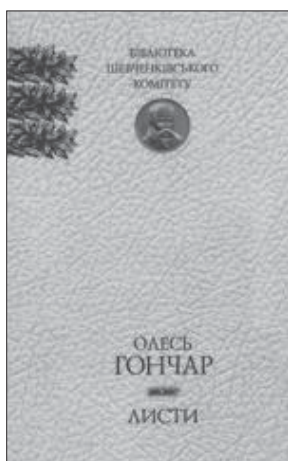
Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

м. Київ, Україна

ЛИСТУВАННЯ З ОЛЕСЕМ ГОНЧАРЕМ І ЙОГО СТУДЕНТСЬКІ ВІРШІ

Відстань між цими явищами (листуванням і віршуванням) щонайменше півстоліття. Але розглянути їх в одному повідомленні дозволяє хоча б факт, що раннє віршування Олесь Гончара надійшло мені теж листовно: через 80 літ після народження автора «Собору». Саме в 1998 році я одержав лист від редакторки видавництва «Дніпро» Лариси Білик, а разом із ним і автографи перших поетичних спроб майбутнього видатного письменника.

Епістолярій Олесь Гончара загалом дуже рясний. Більш-менш повно опрацьованим можна вважати лише одну половину його, тобто – листи до Олесь Гончара. Мається на увазі двотомник, що його впорядкував і прокоментував професор Микола Степаненко. Видано той двотомник у 2016 році (видавництво «Сакцент Плюс»), а листи самого Гончара до різних адресатів зібрано лиш частково. Вони ввійшли до впорядкованого дружиною письменника Валентиною Гончар та літератором Яковом Оксютою видання «Листи. Олесь Гончар», опублікованого в 2008 році (видавництво «Український письменник»). В цьому останньому виданні, як зазначають анотатори, вміщено листи, які зберігаються в

Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України, в рукописних відділах Інституту літератури та НАНУ, в архівах Волинської, Дніпропетровської, Львівської областей, в Російському державному архіві літератури і мистецтв, у Слов'янській бібліотеці Чеської Республіки, а також у приватних архівах широкого кола людей, з якими ще змолоду листувався

письменник. Що ж до рукописної спадщини листів до письменника, то вона опрацьовувалась Миколою Степаненком переважно в домашньому архіві письменника, що зберігався ним самим та його дружиною Валентиною Данилівною.

В обох цих виданнях згадується і моє скромне листування з письменником. Повніше на ньому я спинюся в цьому повідомленні.

Наше листування започатковане в роки, коли я опублікував рецензію на виданий у 1978 році шеститомник творів письменника («Праця, натхнення, людина. До виходу шеститомного видання творів Олесь Гончара // Українська мова і література в школі, 1979, № 7). Олесю Гончару та рецензія, очевидно, приглянулася і він захотів познайомитися з її автором. Це своє бажання письменник висловив своєму дачному сусідові – літературному критику Володимирі П'янову. Той розшукав мене на роботі в журналі, запросив мене на зустріч із Олесем Терентійовичем і та зустріч відбулася того ж 1979 року. Під час розмови на тій зустрічі Володимир П'янов висловив припущення, що згадана моя рецензія могла б стати поштовхом до написання й більшого нарису про творчість Олесь Гончара. Адже протягом останніх десяти років, коли Олесь Гончар потрапив під прес найсуворішої критики за роман «Собор», про нього не виходило жодного критичного дослідження. Невеличка брошура Маргарити Малиновської «Олесь Гончар» (1971) опинилася серед одіозних, як і роман «Собор», і до ширшого читача практично не дійшла. Я погодився подумати над пропозицією щодо розширення рецензії «Праця, натхнення, людина...» і в 1981 році у видавництві «Дніпро» вийшов згаданий критичний нарис «Краса вірності. У творчому світі Олесь Гончара».

Цей нарис був, звичайно, прорадянським (інакше б його не опублікувало найвідоміше в УРСР видавництво); у ньому навіть не можна було згадувати про існування роману «Собор», однак за наполяганням головної редакторки видавництва треба було згадати в якийсь спосіб про «Матеріали XXV з'їзду КПРС». Олесь Гончар промовчав про ту згадку, а сам нарис Гончара не залишився поза його увагою і він «у телефонному режимі» подякував мені за нього. Після того він уважно стежив за моїми публікаціями, став надсилати листівки з вітаннями до різних календарних свят, а також співчував, коли в мене по черзі – в 1985-му і в 1988 роках відходили за межу мої батьки Кузьма Михайлович та Килина

Денисівна. Співчуття ті були лаконічні, але щирі й душевні. *«Прийміть моє щире співчуття у Вашому тяжкому горі»*, – писав він, наприклад, після повідомлення в «Літературній Україні», що не стало мого батька Кузьми Михайловича.

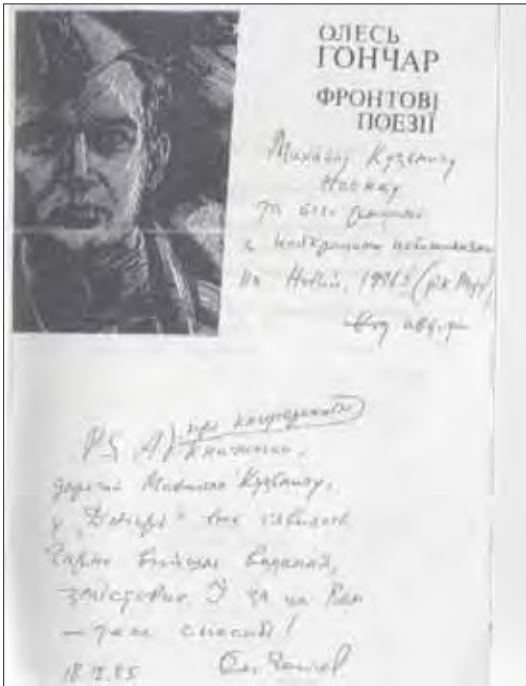
Зворушливим був напис Олеся Гончара на подарованому мені романі «Собор» у 1980 році, коли цей твір залишався ще в опалі. Підписавши роман (*«Михайлові Наєнку – на великі творчі літа»*) Олесь Гончар говорив, що твір було вилучено з усіх бібліотек і книгарень, але йому вдалося утримати кілька примірників і один із них оце в моїх руках. Коли почалася відома «горбачовська перестройка», я листовно запропонував Олесю Гончару перевидати твір, бо ж сучасна романістика (писав я) має дуже скромний вигляд. Я про це знав достеменно, бо ж видав у 1985 році книжку «П'ятиліття українського роману». Олесь Гончар сказав по телефону, що квапитись не будемо, бо чекав видання в Москві видання роману російською мовою. Перекладений Ізідією Новесельцевою, він пролежав у московському видавництві близько 9 років і в 1987 році був опублікований спочатку масовим тиражем у «Роман-газеті». Це видання Олесь Гончар подарував мені з

таким написом: *«Михайлові Наєнку, вітаючи з перемогою»*. Мова йшла, звичайно, про перемогу над цензурою, бо до Перемоги у світовій війні тоді ще залишалось 10 днів. Напис на «Соборі» російською мовою датувався 30-м квітня 1987 року.

Олесь Гончар дарував мені з написами чимало своїх видань, в одному з яких («Фронтіві поезії») дописав подяку за впорядковану мною книжку про конференцію, яка відбулася у зв'язку з 40-літтям виходу роману «Прапорноносці». У тому «дописі» були такі слова: *«...Про конференцію, дорогий Михайле Кузьмовичу, у «Дніпрі» вже з'явилась. Гарне вийшло видання, змістовне. І за це Вам теж спасибі»*.

Серед листовних відгуків Олесь Гончара про мої публікації найпоширенішим був відгук про мою статтю «Не забуваймо про красу». Загалом, краса слова й мистецтва зокрема для автора «Прапорносців» була дуже болючою. Вболівання за неї в письменника ішла в розвиток із думками на цю тему Олександра Довженка, Максима Рильського й інших вдомих класиків творчості. Перший про неї як основу мистецтва говорив, зокрема, на 2-му з'їзді радянських письменників у 1954 році, а другий у статті «Про красу», що опублікована 1956 року. Лист Олесь Гончара про мою статтю «Не забуваймо про красу» дослівно звучав так:

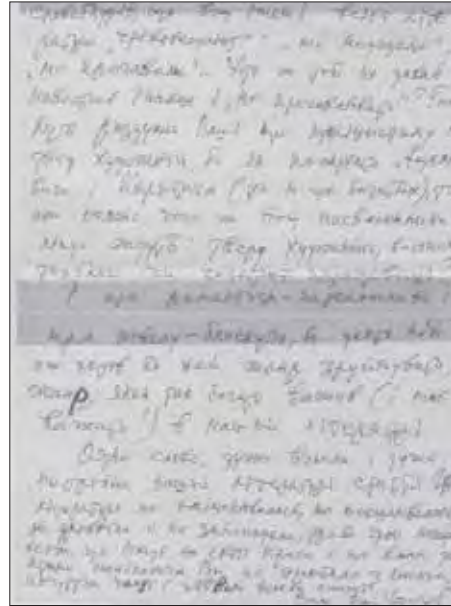
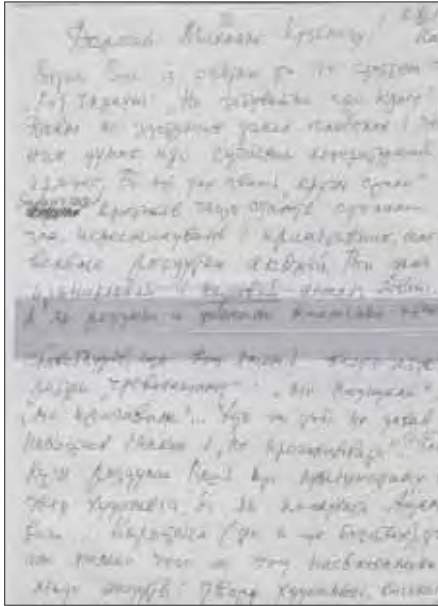
Дорогий Михайле Кузьмовичу!

Вітаю Вас зі святом та зі статтею в «Літ. Україні» «Не забуваймо про красу». Давно не зустрічав таких глибоких і чесних думок про сучасний літературний процес. Бо оті так звані «круглі столи» балакучих критиків часто стають столами зла, пересмикувань і примітивних, але вельми роздутих амбіцій. Ви дали проникливий і науковий аналіз явищ. А як розумно й дотепно висміяно отих словоблудів, що від імені всієї літератури «чревоवेशають»: «ми недодали», «ми прогавили»... Хто ж тобі не давав поведись інакше і «не прогавлювати»? Блискучі роздуми Ваші про публіцистику і твір художній, бо як послухати Адамовича і Коротича (та й ще багатьох), то аж не ясно, чого ж від письменника люди ждуть: твору художнього, високомистецького, чи газетної передовиці?

І про романтизм – переконливо, і про новелу – блискуче, бо дехто ніби аж хотів би цей жанр зруйнувати, жанр, який так багато важив (і має важити) в нашій літературі.

Одне слово, дуже вчасна і дуже потрібна нашій літературі стаття. Щоб література не оміщанювалась, не опошлювалась, не дрібніла й не занепадала, треба було нагадати всім, що існує на світі краса, і що вона до істини найближча. Ви це зробили з блиском, з почуттям честі і за це вам велике спасибі.

Ваш Олесь ГОНЧАР 06.11.1986 р.

Все це не означає, що наше листування з Олесем Гончарем було всуціль безхмарним. Про деякі «хмари» він мені не писав, але залишив про них запис у своїх «Щоденниках». Він не сприйняв, зокрема, мою статтю «Подвижник», що була опублікована в журналі «Слово і час» (1993, № 4). Загалом він недолюбував цей журнал, за його, сказати б, занауковлення. У статті «Подвижник», яка з певним редагуванням була опублікована і в «Історії української літератури ХХ століття» (1994-1995), йому вдалося хибним трактування його творчості як романтичної. Коли я в раніших публікаціях про нього називав його стиль «поетичним реалізмом», його це влаштовувало. Але «поетичний реалізм» – це термін метафоричний і в статті про нього для академічного журналу я не міг ним користуватися. Вдався до наукового його еквівалента - романтизму. Через те й з'явився в його «Щоденниках» запис, що я, опинившись у колі співробітників Інституту літератури АН України, доєднався до «шамотизму» (за прізвищем колишнього директора цієї установи Миколи Шамоти). Давалася взнаки, мабуть, його неприязнь до згаданої «занауковленості», яка прогресувала ще й у зв'язку з погіршенням стану здоров'я письменника. Я дізнався про все це лиш після опублікування «Щоденників» Олесь Гончара (в них, до речі, є кілька й дуже позитивних згадок про мене) і відповідно прокоментував у своїй «Спогаді про красу вірності». Ні говорити по телефону з письменником, ні написати йому листа вже не було ніякої доречності, бо ж улітку 1995 року він відійшов у кращі світи. Того року я ще встиг номінувати його на Нобелівську премію за роман «Собор», але та номінація, очевидно, не розглядалася, оскільки Нобелівка присуджується лише живим письменникам. Лист-подання до Нобелівського комітету (Стокгольм, Швеція) мав такий вигляд:

**Професорові ЛАРСУ ГІЛЕНШТЕЙНУ,
голови Нобелівського комітету з літератури**

Найбільша цінність життя земного – людська душа. Наблизитись до неї і розгадати її таїну – заповітна мрія художньої літератури і кожного справжнього письменника.

Чверть століття тому український прозаїк Олесь Гончар створив роман «Собор», у якому відкрив особливу якість людської душі: її соборність, гармонійність і незнищенність за будь-яких конфліктних ситуацій. «Бережіть собори людських душ, бо над ними нависла загроза екологічних катастроф і бездуховних суспільних формацій!» – так звучала в романі основна його ідея.

Тоталітарний більшовизм колишнього СРСР сприйняв цю ідею як замах на свої основи і силовими методами вилучив роман із українського літературного процесу. Весь тираж роману (крім сигнальних примірників і публікацій в періодиці) було пущено під ніж. Тим часом роман перекладено багатьма мовами народів Європи, Азії, Австралії, і він стає явищем світової літератури; його нині читають англійською, німецькою, китайською, японською, болгарською, польською та іншими мовами. В Україні «реабілітація» роману стала можливою тільки через двадцять літ після першої публікації, коли народ український почав здобувати національну й соціальну самостійність.

Звертаємось до Вас, пане професоре, з пропозицією і проханням включити до списку претендентів на здобуття Нобелівської премії в галузі літератури автора роману «Собор» Олесь Гончара.

Олесь Гончар працює в літературі понад п'ятдесят років.

Він автор десяти романів і багатьох книг новелістики та есеїстики.

Значна частина їх перекладена англійською, німецькою, французькою, китайською, японською, польською, португальською, іспанською та іншими мовами. Сучасного читача твори Олесь Гончара захоплюють активним гуманізмом і глибоко філософським жаданням істини. Романтик за світовідчуттям і творчим стилем, автор «Собору» утвердив в українській прозі пульсуючий (як ритми світо буття) характер художнього мислення; його слово наіскрене сонцем життєлюбства і пройняте побожним схилянням перед творчим генієм людини. Непримиренний до будь-якого насилля над життям, Олесь Гончар у багатьох творах звертався до болючої проблеми ХХ століття «людина і зброя». Він трактує їх як єдність несумісних, взаємовиключних феноменів. Світ зможе вийти на широку дорогу безсмертя лише тоді, переконаний письменник, коли очиститься від скверни воєн, позбудеться всіляких дисгармоній у суспільному

житті і утвердить у кожній людині красу вірності найвищим гуманістичним ідеалам.

У цьому листі-поданні, як бачимо, творчість Олесь Гончара трактується як романтична, бо письменник справді був романтиком за світовідчуттям і стилем. І таким він починав свою творчість як поет. Частина його поетичних творів опублікована в згадуваній вище збірці «Фронтіві поезії». Але найраніші, ще студентські вірші його ніде не публікувалися, а рукописи їх потрапили до мене в супроводі листа редакторки видавництва «Дніпро» Лариси Білик. У тому листі вона писала: *«Шановний Михайле Кузьмовичу! Ось що пише Людмила Петрівна про ці вірші: “Надсилаю декілька віршів О. Гончара з його зошита, розпочатого незадовго до початку Великої вітчизняної, а також вірш з газети «Советский богатырь». В останніх 6-ти рядках на місці знака оклику – літера «і» використано знак оклику, «поставлениц на голову» (про епізод, в якому розповідається про цю «літеру» та – власне – про мінометника-поета О. Гончара існують спогади тодішніх співробітників «Советского богатыря» (газети, що виходила в 72-й стрілецькій дивізії) – М. Алексєєва та Ю. Кузеса*

Додам, що «існують спогади» про саму Л (юдмилу) Приходько-Грабчеву – це спогади Ізиди Новосельцевої у збірнику мемуарів, присвячених О. Гончареві (вийшов на початку цього (1998. – М. Н.) року в «Українському письменнику»).

Дуже прошу Вас негайно сповістити Людмилу Петрівну – як Ви знаєте, самотню й хвору літню жінку, яка й досі не може прийти до тями після страшної травми – загибелі чоловіка і єдиної дочки в автокатастрофі, - про одержання Вами автографів О. Гончара – та надіслати офіційний документ. Адже від рукописного відділу Інституту літератури вона марно жде такого документа ось уже майже два роки. Я ж запевнила її, що ставлення університетських науковців буде зовсім іншим.

Знаю, що Людмила Петрівна зберігає ще матеріали й документи, пов'язані з творчістю Олесь Терентійовича. Можна з нею тактовно поговорити, бо вона має певні сумніви, чи треба «оприлюднювати» їх (деякі вірші). Можливо, вдасться переконати, що все, що стосується творчого шляху митця і його письменницької еволюції, має стати відомим дослідникам.

З побажанням усього найкращого Вам і Зої Андріївні,

з повагою Лариса Білик.

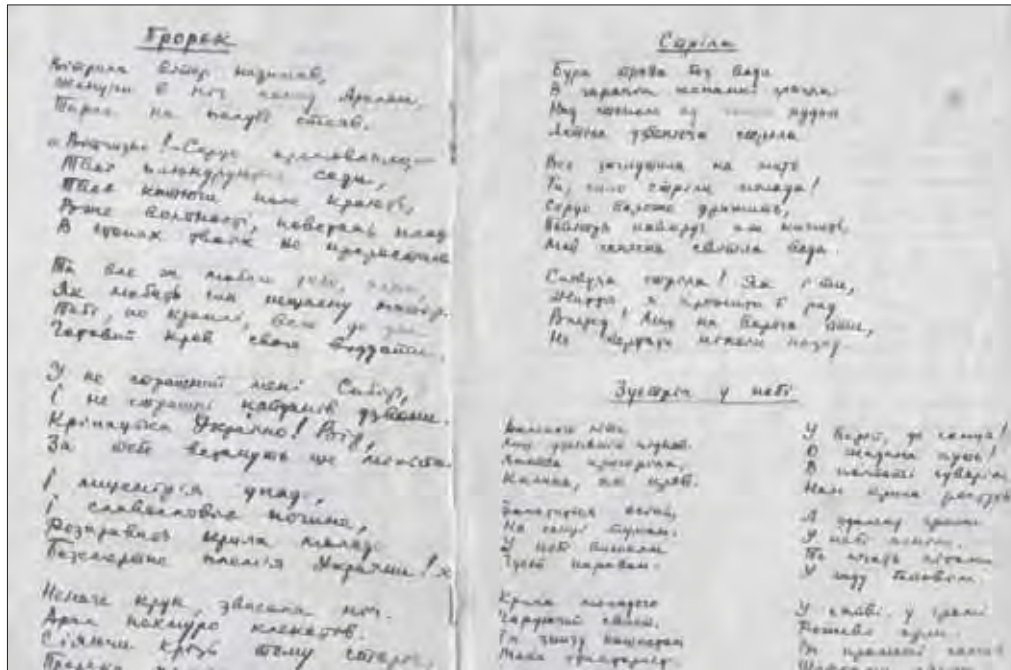
26.08.98.

Згаданій Людмилі Петрівні я листа написав, але відповіді не одержав. Очевидно, той лист уже її не застав. Хто вона така і як до неї потрапили студентські вірші Олесь Гончара, мені відомо лише з чуток та переказів. А це не

Олесь Гончар у духовно-культурному часі та просторі

Збірник наукових праць

дуже надійне джерело і з'ясовувати деталі цієї проблеми нині, як мені здається, не на часі. Надто, що для історії літератури важливе не це, а тільки тексти творів Олесь Гончара. В ідентичності їх сумнівів немає, бо це – рукописи, тобто – рука автора. Для переконливості гляньмо бодай на дві сторінки рукопису:

Такий почерк в Олесь Терентійовича залишився однаковим до останніх його днів. Достатньо порівняти його з тими дарчими написами, що наведені вище на підписаних мені книжках.

Аналізувати ранні поезії Олесь Гончара можна лиш у дослідженнях, що йому присв'ячені. А тут не зайве буде сказати, що вони загалом ще справді початківські. Майбутній видатний письменник робив лише перші кроки в літератури і вони лиш зрідка нашттовхують на здогад, що в нього велике письменницьке майбутнє. Хоча б тому, що в них є прагнення рівнятися на найвищі зразки літературної творчості. Як у вірші «Пророк». У ньому йдеться про Тараса Шевченка, який стоїть, пливучи Аралом, на палубі корабля і всіма думами своїми звернений до України як матері-вітчизни. Йому болять сплюндровані катами її простори, але він вірить, що зродиться молоде плем'я, яке розправить крила і здолає всі наруги над Україною:

*Вітрила вітер надмавав,
Женуци в ніч понад Аралом,
Тарас на палубі стояв.
«Вітчизно! – серце промовляло, –*

*Твої плюндруються сади,
Твоє катюги поле крають,
Вже вольності, повстань плоди,
В степах твоїх не проростають.*

*Та все ж люблю тебе, ясна,
Як любить син нещасну матір.
Тобі, по краплі, всю до дна
Готовий кров свою віддати.*

*І не страшний мені Сибір,
І не страшні кайданів дзвони.
Кріпацька Україно! Вір,
За тебе встануть ще мільйони.*

*І лицемір'я упаде,
І славословіє погине,
Розправить крила молоде
Безсмертне плем'я України!»*

*Неначе крук, звисала ніч.
Арал похмуро клекотів.
Сіяючи крізь тьму сторіч,
Пророка парусник летів.*

Романтичність образної мови вірша поза сумнівом. «Вітрала» й «парусник», «пророцтво» щодо майбутнього «кріпацької України» – все це типові для романтиків образи, які, очевидно, нав'язані передвоєнним відзначенням Шевченкового ювілею – його в 1939-му році стодвадцятип'ятиліттям. Жаль, що такий вірш не відомий мені був в останні роки життя письменника. Я б, очевидно, написав йому листа і поцікавився історією створення «Пророка». Але, як відомо, історія розвивається не за правилами умовного способу дієслів.

